

УДК 355.23(477):340:159.955

С. М. Скуріхін

ФОРМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У сучасній науковій літературі аналізуються різноманітні шляхи формування правової культури українських громадян. Серед них зокрема: демократизація всіх сфер соціального життя; удосконалення правотворчого і правозастосовного процесів; зміцнення законності і правопорядку; розвиток правовідносин; зростання ефективності діяльності всієї системи правосуддя; адаптація законодавства України до міжнародних норм і стандартів з прав людини; гармонізація законодавства України з нормативними актами Європейського Союзу [1, с. 307]. У той же час одним із найбільш важливих напрямів в реалізації процесу формування правової культури залишається правове виховання. На думку окремих дослідників, правове виховання є єдиним реальним засобом, за допомогою якого держава може впливати на індивідуальному і груповому рівні на соціальне середовище, визначаючи правові потреби й орієнтири на мікрорівні, спрямовуючи тим самим процеси розвитку правової культури. Це вбачається особливо важливим, якщо враховувати ступінь і темпи зростання різноманітних девіацій у правосвідомості, які останнім часом набули загрозливих масштабів серед всіх верств населення України [2, с. 253].

Правове виховання як вид діяльності має бути конкретизованим з урахуванням міри соціалізації й особливостей правових інтересів контингенту, що виховується. Відмінності в об'єкті впливу визначають відмінності в підходах, методах і формах впливу, припускають видання окремих програмних документів з правового виховання. Специфічним об'єктом правового виховання є офіцерський склад Збройних Сил України.

Правове виховання військовослужбовців є складовою частиною правовиховної роботи, що здійснюється в Україні. Це складний і багатосторонній процес, пов'язаний із цілеспрямованим, систематичним впли-

вом на свідомість і поведінку військовослужбовців з метою формування і розвитку у них правових уявлень, переконань, поглядів, почуттів і умінь, які гарантують дотримання вимог законів України, присяги і військових статутів [3, с. 104].

Керівництво Збройних Сил України розглядає правове виховання особового складу як невід'ємну частину виховного процесу, найважливіший засіб зміцнення військової дисципліни і правопорядку, що зрештою сприяє підвищенню бойової готовності армії.

За радянського періоду у Збройних Силах існувала чітко організована система правового виховання. Методи і форми правовиховної роботи детально регламентувалися в наказах та інструкціях Міністерства оборони. Цілий ряд авторів працювали над розробкою навчально-методичних посібників «на допомогу командирам» з організації правового виховання у військовій частині. Серед них слід виокремити роботи Х. М. Ахметшина, Ю. М. Бірюкова, Г. І. Бушуєва, І. М. Вашкевича, Г. Горного, О. В. Дамаскіна, В. Р. Зюбіна, О. С. Коблікова, С. С. Максимова, О. І. Медведєва, В. І. Шаніна. В Україні питання правового виховання військовослужбовців серед учених також викликають значний інтерес. У зв'язку із цим слід назвати дослідження В. І. Царенка [4] і навчально-методичний посібник В. І. Алещенка [5]. У цих роботах автори розглядають правове виховання в механізмі формування правосвідомості військовослужбовців в Україні. Проте дослідження специфіки правового виховання офіцерського складу Збройних Сил України в аспекті формування їх правової культури до теперішнього часу не здійснювалося.

Завданнями правового виховання у Збройних Силах України є: 1) вивчення і пропаганда Конституції і законів України, вимог статутів Збройних Сил України та інших нормативно-правових актів; 2) поширення сучасних ідей і знань про право, державу, інформації про нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністра оборони України, начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України, які висвітлюють питання законності та правопорядку, реформування та розвитку Збройних Сил України; 3) надання військовослужбовцям та працівникам Збройних Сил України необхідних правових знань через систему правової та гуманітарної підготовки, обсяг та зміст яких диференціюється залежно від потреб виховання та особливостей військової служби; 4) поширення позитивного досвіду щодо запобігання правопорушень та підтримання статутного порядку; 5) формування правової свідомості, переконань щодо необхідності дотримання вимог Конституції, законів України, Військової присяги, статутів Збройних Сил України, виконання наказів командирів (начальників); 6) підтримання у військових та трудових колективах законності, статутного порядку та військової дисципліни, вивчення причин і умов, які сприяли вчиненню правопорушень, вжиття необхідних заходів щодо їх усунення та попередження; 7) формування у військовослужбовців та працівників Збройних Сил України потреби щодо правомірної

поведінки у службі та побуті; 8) створення сприятливої морально-психологічної атмосфери у військах та трудових колективах [6, с. 7–8].

Правовим вихованням охоплюються всі категорії військовослужбовців. Особливо велика увага у Збройних Силах України приділяється правовому вихованню командних кадрів, оскільки командир не може вирішити жодного завдання, жодного питання у повсякденній військовій практиці, не використовуючи право, не спираючись на закон. Тому тверде знання основ законодавства є для нього необхідною умовою чіткої організації своєї службової діяльності, успішного виконання функціональних обов'язків.

Особливе місце серед командного складу Збройних Сил України посідають офіцери. Від того, як поставлена робота щодо правового виховання із цією категорією військовослужбовців, вирішальною мірою залежить її ефективність у цілому. Це пов'язано з тим, що офіцерський склад постійно займається навчанням і вихованням підпорядкованих військовослужбовців і несе відповідальність за всі сторони їхнього життя. Тому офіцери повинні не лише самі служити прикладом бездоганного дотримання вимог законів, військової присяги і військових статутів, але й усією своєю діяльністю домагатися цього від підлеглих.

На підставі ст. 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України командир військової частини зобов'язаний «займатися правовим вихованням підлеглих» [7]. Тому методика правовиховної роботи з офіцерським складом будується так, щоб офіцери могли отримати як певну суму знань, що сприяє формуванню у них високого рівня правової культури, так і конкретні рекомендації щодо форм і методів правового виховання підлеглих ним військовослужбовців. Ще однією особливістю цієї категорії військовослужбовців, є те, що для них характерним є високий рівень загальної і спеціальної освіти, досить великий службовий і життєвий досвід, висока загальна культура. Це сприяє кращому засвоєнню ними необхідної суми знань у галузі права.

Нині спостерігається зниження рівня правової культури офіцерського складу Збройних Сил України. Одним із шляхів виходу із цієї ситуації може бути вдосконалення системи правового виховання, пошук і впровадження нових форм, засобів і методів правовиховної роботи. Проте це не означає, що необхідно відмовитися від уже існуючої системи правового виховання у Збройних Силах України, оскільки апробовані компоненти цієї системи в сучасних умовах наповнюються новим змістом і сенсом.

Сьогодні основними формами правового виховання залишаються: правове навчання, правова пропаганда, юридична практика, безпосередня реалізація права і самовиховання.

Правове виховання тісно пов'язане з правовим навчанням: виховання неможливо здійснювати без навчання, а навчання до певної міри має виховний ефект. При цьому правове навчання припускає накопичення теоретичних і практичних правових знань, умінь і навичок і впливає на

когнітивно-раціональну сферу особи, а правове виховання сприяє розвитку загальнокультурних параметрів особи і пов'язано з емоційно-вольовою сферою. У цільовому аспекті правове навчання розглядається як засіб правового виховання, але з точки зору змістовного аспекту правове навчання є формою правового виховання.

В Україні приділяється велика увага питанням правової освіти. З метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умів для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права й обов'язки Указом Президента України 18 жовтня 2001 р. було затверджено Національну програму правової освіти населення. Її основними завданнями є: підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умів для набуття громадянами знань про свої права, свободи й обов'язки; широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері [8].

Правове навчання відіграє важливу роль в системі правового виховання офіцерів. Воно проводиться в системі гуманітарної підготовки і є її обов'язковою складовою. Тематика правових занять щорічно планується для кожної категорії військовослужбовців Збройних Сил України окремо і повинна відповідати наказу Міністра оборони України № 306 від 3 червня 2011 р. яким затверджено «Інструкцію з організації правової підготовки у Збройних Силах України» [9]. Метою правового навчання є формування теоретичної основи правової свідомості і правової культури, забезпечення необхідного рівня систематизації знань про право, розвиток правових інтересів, почуттів, правового мислення, формування наукового правового світогляду. Важливо, щоб процес правового навчання офіцерського складу будувався не на механічному запам'ятовуванні юридичних норм і статей законів, а на глибокому проникненні в суть самого права. Тому, в першу чергу, необхідно звертати увагу на теоретичні аспекти права, а лише потім говорити про його практичне значення. У зв'язку з цим актуалізується вивчення синтезуючих або теоретико-історичних правових дисциплін (теорія держави і права, юридична деонтологія, зарубіжна і вітчизняна історія держави і права). Освоєння цих дисциплін дозволить краще усвідомити галузеве і військове законодавство. Подібний підхід сприятиме більш глибокому розумінню суті правових явищ, умінню їх оцінювати і приймати правомірні рішення, формуванню високого рівня правосвідомості і правової культури офіцерів.

У кожному військовому навчальному закладі України вивчаються військово-правові дисципліни. Курсантам надаються поняття про норму

права, нормативно-правовий акт, юридичну відповідальність, склад злочину тощо. Проте загальний обсяг, що відводиться на юридичні дисципліни, є недостатнім. Звертає на себе увагу досвід підготовки офіцерів у зарубіжних країнах. Так, у військових навчальних закладах Сполучених Штатів Америки кількість годин на бойову підготовку не перевищує 15 % від загальної кількості навчальних дисциплін, а на гуманітарні дисципліни, серед яких важливе місце займає право, відводиться до 50 % навчального часу на першому курсі, до 30 % — на другому, до 60 % — на третьому і до 70 % — на четвертому курсі навчання [10, с. 5]. Наприклад, до обов'язкових навчальних курсів у Військово-морській академії США (м. Аннаполіс) належить вивчення національного і військового законодавства. Навчання курсантів у цій академії здійснюється відповідно до програми «Цілісна особистість», по якій основними якостями офіцера є не лише фізична витривалість і уміння працювати з людьми, але й чесність, справедливість, повага прав інших людей [11, с. 16].

Правове навчання виражене у проведенні лекцій, бесід, доповідей із правових питань в системі командирської підготовки, на курсах підготовки (перепідготовки) і підвищення кваліфікації; цілеспрямованому інформуванні офіцерів про всі зміни в законодавстві; організації тематичних лекторіїв правових знань тощо.

З метою підвищення ефективності правового навчання офіцерського складу Збройних Сил України слід використовувати сучасні технічні засоби навчання: відеопрограмери; мультимедійні проектори й інтерактивні дошки; матеріали, підготовлені у вигляді презентацій. Важливе значення мають відеофільми на правову тематику. До переваг використання відеофільмів (відеоматеріалів, анімаційних фільмів) під час проведення занять з командирської підготовки офіцерів слід зарахувати: а) емоційність, яка сприяє кращому запам'ятовуванню, більший час зберігається концентрація уваги (як відомо, необхідна увага зберігається людиною протягом 15–20 хвилин); б) ефективніше для сприйняття та запам'ятовування подавання інформації (людина сприймає до 85 % інформації через зорові аналізатори, менше 15 % інформації — через слухові аналізатори); в) просторовий образ (можливість показу всього явища); г) можливість повтору викладеного раніше матеріалу та його самостійного перегляду під час самостійної підготовки; д) забезпечення єдиної методики викладання матеріалу, яка меншою мірою залежатиме від здібностей викладачів, одночасне охоплення новою методикою всіх військових частин, які її потребують; е) скорочення терміну підготовки штатних командирів підрозділів (відповідних командирів та начальників) до проведення занять (навчальних заходів) [12, с. 43]. Проте сьогодні можна констатувати, що у військових частинах відсутні як навчальна відеопродукція, так і сучасні технічні засоби навчання.

Важливим аспектом у процесі правового навчання може стати облік ментальних особливостей навченого контингенту. Специфічні риси ук-

раїнської правової системи, невіддиференційованість права від інших регуляторів суспільних відносин, зокрема релігії і моралі, пріоритет колективних інтересів, над індивідуальними повинні вносити корективи в процес правового навчання. У зв'язку з цим правове навчання офіцерського складу слід вибудовувати паралельно з релігійним, а правові норми пояснювати за допомогою понять добра, правди, справедливості, рівності, свободи, які сприймаються українським народом на ментальному рівні. Релігійні організації (конфесії) відіграють важливу роль у правовиховному процесі. На думку О. Г. Данильяна, їх слід віднести до неофіційних суб'єктів правового виховання населення [13, с. 142].

Сьогодні проводиться робота щодо поетапного впровадження системи душпастирської опіки і створення інституту військового духовенства у Збройних Силах України. Із цією метою 1 грудня 2008 р. між Міністерством оборони України і уповноваженими представниками Церков і релігійних організацій України укладено Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України. Відповідно до нього головною метою душпастирської опіки є забезпечення конституційного права особового складу на свободу совісті та віросповідання, створення здорового психологічного клімату у військових колективах, родинх військовослужбовців, посилення військово-патріотичного виховання, формування засад моральності та духовності, об'єднання зусиль Війська і Церкви у належному формуванні багатого внутрішнього світу захисника Вітчизни та створення позитивної мотивації до військової служби [14]. Здійснення цієї спільної роботи, безумовно, підвищить ефективність правового виховання у Збройних Силах України.

Правове виховання пов'язане не лише з організацією правового навчання, але й з впровадженням заходів щодо пропаганди права. Традиційно пропаганда визначається як спосіб поширення й поглибленого роз'яснення яких-небудь ідей, навчань, знань [15, с. 22]. Правова пропаганда не має тієї системності, яка є властивою правовому навчанню, але, з іншого боку, правова пропаганда характеризується доступністю практично необмеженому числу індивідів. Серед форм пропаганди права, що використовуються у Збройних Силах України, слід виокремити організацію зустрічей з юристами, проведення вечорів питань і відповідей, юридичні консультації; організацію перегляду з особовим складом строкової служби вечірніх випусків теленовін; обладнання в підрозділах кутків правових знань; ведення у військових періодичних виданнях рубрик щодо правового навчання і правового виховання. Велике значення для пропаганди права у Збройних Силах України має організація заходів за планом «Всеукраїнського тижня права». Щорічне проведення «Всеукраїнського тижня права» було введено Указом Президента України з метою виховання у громадян поваги до законів і прав людини [16]. Правова пропаганда стає максимально ефективною, якщо вона має практичну спрямованість, насичена не гаслами, а прикладами вирішення

життєвих ситуацій, реальної дії правових норм. Налагодження системи правової пропаганди у Збройних Силах України з урахуванням інтересів аудиторії сприятиме підвищенню рівня правової культури всіх категорій військовослужбовців.

Важливим компонентом правової пропаганди є правове інформування. Серед різних форм правового інформування найбільш пріоритетними є: правове інформування засобами масової інформації та Інтернет; правове інформування шляхом дії юридичної практики; правове інформування під час консультацій юристів; правове інформування при безпосередньому вивченні законів і юридичної літератури; правове інформування шляхом неофіційного міжособистісного спілкування на правові теми тощо [1, с. 320]. У результаті отримання інформації про правові норми виникає стан правової інформованості, який припускає передачу, прийняття, перетворення й використання інформації про право і практику його реалізації.

Інформаційно-пропагандистське забезпечення у Збройних Силах України визначено наказом Міністра оборони України № 583 від 10 листопада 2010 р. Одним із основних завдань у цьому документі (п. 1.4) передбачено «виховання у військовослужбовців відданості українському народові, Військовій присязі та Бойовому прапору військової частини, готовності до свідомого виконання положень Конституції України, вимог статутів Збройних Сил України, інших нормативно-правових актів» [17]. Ця мета досягається через правове інформування. Відповідно до п. 3.6.2 зазначеного наказу правове інформування проводиться: «з генералами, адміралами, офіцерами, військовослужбовцями військової служби за контрактом — 1 раз на місяць по 30 хвилин під час оголошення службових документів, наказів та директив; з військовослужбовцями військової служби за контрактом, військовослужбовцями строкової військової служби — 1 раз на тиждень по 30 хвилин» [17].

Питання правового інформування офіцерського складу Збройних Сил України пов'язане з особливостями їх службової діяльності. По-перше, офіцери одночасно є як об'єктами, так і суб'єктами правового інформування, а по-друге, в процесі служби їх діяльність може бути пов'язаною не лише з відкритою правовою інформацією, але й з правовими документами, що мають гриф секретності. Ці та інші статусні аспекти впливають на характер правового інформування офіцерського складу.

Істотний вплив на формування правової культури чинить юридична практика. Юридична практика, як форма правового виховання, сприяє передачі юридичної інформації, знань за допомогою участі людей у процесі, передусім, правозастосовної діяльності (судів, правоохоронних органів та інших органів держави).

Особливо значущу роль у правовому вихованні відіграють судова практика і діяльність судової системи в цілому, яка повинна бути реальним правосуддям. Тому виховання в офіцерського складу пошани до суду і розуміння необхідності вирішувати конфліктні ситуації в суді є

необхідним компонентом в системі правового виховання. Тим більше це важливо в аспекті загальної недовіри до діяльності судових органів в Україні і низької правової обізнаності населення щодо судового порядку захисту власних прав. Так, за даними соціологічної служби Українського центру економічних та політичних досліджень ім. Олександра Разумкова, на запитання «Чи знаєте Ви, що треба робити, щоб звернутися до суду для захисту своїх прав?» у 2007 р. лише 10,2 % респондентів дали позитивну відповідь [18].

У правовому вихованні військовослужбовців, у тому числі й офіцерського складу, важливу роль відіграють прокуратури з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері та органи військової служби правопорядку. Свої функції щодо зміцнення законності і правопорядку в армії правоохоронні органи здійснюють у тісній взаємодії з командирами військових частин. Виховну роль мають протести прокурорів на акти органів військового управління, що суперечать закону, а також їх уявлення про усунення порушень закону, причин і умов, що сприяють порушенням, про вживання заходів щодо зміцнення законності і боротьби з правопорушеннями. Попереджувальне і виховне значення має також робота зазначених правоохоронних органів щодо розкриття злочинів і притягнення винних до відповідальності. Виховний ефект завжди мають справедливі й оперативні рішення, винесені судовими органами за фактом злочинів військовослужбовців.

В системі виховних заходів і засобів важливе місце посідає сила позитивного прикладу правомірної поведінки керівників, посадових осіб, державних службовців. У Збройних Силах України особливе значення в системі правового виховання має участь офіцерського складу в безпосередній реалізації права. Юридичні дії, що здійснюються офіцером самостійно (як в процесі службової діяльності, так і в цивільному житті), на практиці підтверджують отримані знання, сприяють виробленню умінь і навичок виконання, дотримання й використання правових норм. В умовах військової служби реалізація права військовослужбовцями, у тому числі і офіцерським складом, здійснюється шляхом практичного виконання вимог військового законодавства. По-перше, на свідомість, волю і почуття військовослужбовців безпосередньо впливають норми права, що містяться в законах, військових статутах, інструкціях, наказах. По-друге, вплив на свідомість і поведінку військовослужбовців чинить діяльність командирів (начальників) із практичного застосування права. Накази командирів, як акти застосування права, конкретизують загальні приписи законодавства, індивідуалізують права й обов'язки підлеглих, вирішують правові питання у зв'язку з конкретними обставинами. Їхній вплив є більш безпосереднім і відчутним, ніж вплив правових нормативів. Отже відданий командиром наказ повинен не лише не суперечити військовому законодавству, але й має забезпечувати гуманне, справедливе ставлення до підлеглих. По-третє, формування у військовослужбовців правової свідомості і правової культури визначається підтримкою

у військовій частині статутного порядку. Строге і точне виконання розпорядку дня, розкладу занять, статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями активно впливають на свідомість воїнів, сприяють формуванню у них стійкої звички поступати у суворій відповідності до закону, присяги, статуту. По-четверте, забезпечення високої ефективності виховного впливу досягається особистим прикладом командирів (начальників) по дотриманню правових норм. У Збройних Силах України особистий приклад командирів щодо неухильного виконання законів, вимог військової присяги і статутів — не просто педагогічний прийом, але й обов'язок, закріплений у статутах. По-п'яте, на процес правового виховання впливає дисциплінарна практика, тобто накладення на військовослужбовців стягнень і застосування заохочень. Дисциплінарна практика формує режим дисциплінованості, тобто внутрішньої потреби діяти відповідно до правових приписів.

Окремо слід зупинитися на миротворчій діяльності Збройних Сил України і впливі цієї діяльності на формування правової культури офіцерського складу. Україна є країною, що активно бере участь у миротворчих операціях під егідою Організації Об'єднаних Націй. Починаючи з 1992 р. близько 37 тис. військовослужбовців брало участь у міжнародних миротворчих операціях [19]. Українські миротворці виконують покладені на них завдання не ізольовано, а в тісній взаємодії з військовими підрозділами інших країн. Військовослужбовців зближують спільні цілі, умови життя і служби, урегульованість діяльності загальними нормами міжнародного права. Неминуче в процесі спільної службової діяльності відбувається культурний обмін. Військовослужбовці різних країн не лише переймають один в одного військовий досвід, вони навчаються кращим зразкам і правилам поведінки. Відомо, що в багатьох арміях Західної Європи менш гостро стоять питання щодо так званої «дідівщини». Взаємовідносини там будуються виключно на нормах військового законодавства, і кожен військовослужбовець упевнений, що у разі порушень його права будуть захищені. В деяких країнах (Швеція, Норвегія, Німеччина та ін.) існує інститут військового омбудсмена, діють військові професійні спілки (Бельгія, Данія, Ірландія, Нідерланди, Німеччина, Італія та ін.) [20, с. 45–48]. Ці органи спрямовують свою діяльність на додатковий захист прав і свобод військовослужбовців. Досвід спілкування з представниками збройних сил цих країн збагачує світогляд українських офіцерів, впливає на формування у них установок на правомірну поведінку, підвищує рівень правової культури.

Нині на перший план виходить самостійне вивчення права, оскільки успіх пізнавальної діяльності значною мірою залежить від уміння суб'єкта систематично працювати над собою. Самовиховання — не лише неодмінна умова вдосконалення особи, але й важливий елемент у системі правового виховання. Під правовим самовихованням розуміють свідому цілеспрямовану діяльність особи по формуванню і розвитку правових знань, навичок і умінь, що відповідають правовим потребам суспільства

і характеру службової діяльності [21, с. 272–273]. Його спрямовано на вироблення звички самостійно оцінювати свою поведінку, порівнювати її з еталонною. Соціальна цінність самовиховання в системі правового виховання полягає у тому, що завдяки йому індивід прагне не допустити порушення правових приписів, набуває соціально-корисні орієнтації, підвищує рівень правосвідомості і правової культури, виробляє звичку правомірної поведінки.

Змістовна сторона процесу самовиховання офіцерів включає такі аспекти розвитку особистості, як: світоглядний, військово-професійний, моральний, правовий, естетичний і фізичний [22, с. 448]. Правовий аспект вимагає внутрішньої напруги щодо формування специфічних якостей і пов'язаний із становленням правових навичок, переконань і звичок правомірної поведінки. Самовиховання здійснюється за допомогою різних методів. До найбільш загальних методів самовиховання офіцерів слід віднести самоосвіту, самозобов'язання, самоорганізацію життя і військової діяльності, самоаналіз, самозвіт тощо.

Особливо слід сказати про самоосвіту як складову частину освітнього процесу. Бажання офіцера заповнити прогалини у правовій сфері часто мотивується необхідністю захистити свої права, добитися правильного виконання норм військового законодавства. Саме в цьому випадку актуалізується право, найбільш явно проявляється його особистісна цінність. Для самоосвіти потрібна, передусім, доступність правової літератури (інформації). На теоретичному рівні виокремлюють «зовнішню» і «внутрішню» доступність правової інформації. Під «зовнішньою» доступністю слід розуміти можливість легко і швидко знайти необхідну юридичну норму, а під «внутрішньою» — можливість усвідомити інформацію про правові вимоги, що знаходяться у правовій нормі. Крім того, доступність характеризується технологічним аспектом, під яким розуміють забезпечення максимальної простоти і надійності знаходження правової інформації, і юридико-семантичним аспектом, що передбачає доступність правових матеріалів для сприйняття і правильного розуміння [1, с. 319].

Доступ до правової інформації в Україні забезпечується через засоби масової інформації як друкарські, так і аудіовізуальні; бібліотечні ресурси; архіви; мережу Інтернет. В умовах військової служби досить складно забезпечити військовослужбовцям доступ до правової інформації. Військові частини й установи часто мають у розпорядженні тільки періодичні видання, відчуваючи гострий дефіцит у правовій літературі. Фонди військових бібліотек практично не мають нових видань. Так, по нормах, щорічне поповнення бібліотечних фондів має становити не менше 10 % від загальної кількості літератури бібліотеки, у Збройних Силах України цей показник становить тільки 0,1 %, тобто у 100 разів менше [23, с. 22]. Єдиний спеціалізований військово-юридичний журнал «Право військової сфери» через відсутність фінансування не видається в Україні з початку 2010 р. Для прикладу, у Збройних Силах США ви-

дається більше десяти спеціалізованих журналів військово-юридичної спрямованості [24, с. 85].

Сьогодні найбільш дієвим засобом для офіцера підвищити рівень своїх правових знань є Інтернет. Доступ у мережі Інтернет до електронних баз даних, у тому числі і правових, є відкритим для всіх категорій громадян, незалежно від державних кордонів, національності, професії. Переваги системи Інтернет є незаперечними. Це і простота пошуку необхідної правової інформації, і швидкість її отримання, і надійність, що визначається постійним оновленням правового матеріалу, тощо. У той же час слід зазначити, що інформаційна спрямованість Інтернет поступово замінюється яскраво вираженим агітаційним, популістським і навіть агресивним підходом. Тому об'єктивність отримуваної інформації часто залежить від власного вибору користувача.

Здійснений аналіз показав, що традиційні форми правового виховання офіцерів Збройних Сил України: правове навчання, правова пропаганда, юридична практика, безпосередня реалізація права й самовиховання — не втратили на сучасному етапі свого виховного значення і тому необхідність їх використання залишається актуальною. Безпосередньою метою правового виховання слід вважати накопичення базових правових знань в офіцерського складу, а кінцевою метою — підвищення їх рівня правосвідомості і правової культури. Досягнення цих цілей сприятиме зміцненню військової дисципліни і підвищенню бойової готовності Збройних Сил України.

Л і т е р а т у р а

1. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / [Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.]. — Х. : Право, 2009. — 352 с.
2. Калиновський Ю. Ю. Правове виховання як домінанта розвитку правової культури та правосвідомості українського суспільства / Ю. Ю. Калиновський // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / [відп. ред. В. Я. Тацій]. — Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. — Вип. 103. — С. 253—255.
3. Методичний посібник з основних питань організації повсякденної діяльності військ (сил) / за ред. О. І. Затинайка. — К. : Варта, 2003. — 560 с.
4. Царенко В. І. Формування правосвідомості особистості військовослужбовців-прикордонників України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. І. Царенко. — К., 2003. — 18 с.
5. Алещенко В. І. Правове виховання у механізмі формування правової свідомості військовослужбовців Збройних Сил України : навч.-метод. посіб. / В. І. Алещенко. — К. : НАОУ, 2008. — 224 с.
6. Кроква С. Правове виховання військовослужбовців, його організація та форми / С. Кроква // Право військової сфери. — 2007. — № 7. — С. 7—9.
7. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 берез. 1999 р., з подальшими доповненнями та змінами // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 22—23. — Ст. 194.
8. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 43. — Ст. 1921.

9. Про затвердження Інструкції з організації правової підготовки у Збройних Силах України : наказ Міністра оборони України від 03.06.2011 р. № 306.
10. Корніяка В. Хто такий командир — вихователь? / В. Корніяка // Народна армія. — 2010. — 26 трав. — С. 5.
11. United States Naval Academy / Public Affairs Office. — Annapolis : Printed by Loomis Graphics, 2002. — 20 р.
12. Федічев В. М. Перспективи використання сил і засобів військової культури в інтересах підвищення бойової готовності Збройних Сил України / В. М. Федічев // Наука і оборона. — 2010. — № 2. — С. 40–45.
13. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / [А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.]; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2010. — 368 с.
14. Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=massmedia&sub=read&id=13522>
15. Бойков А. Д. Некоторые вопросы теории правового воспитания / А. Д. Бойков // Правовая культура и вопросы правового воспитания / [под ред. А. Д. Бойкова]. — М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработки мер предупреждения преступности, 1974. — С. 11–38.
16. Про Всеукраїнський тиждень права : Указ Президента України від 8 груд. 2008 р. № 1149/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 94. — Ст. 3107.
17. Інструкція з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України : затв. наказом Міністра оборони України від 10.11.2010 р. № 583.
18. Сайт Центру Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>
19. Історія участі Збройних Сил України у миротворчих операціях [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/index.php?part=peacekeeping&lang=ua&sub=history>
20. Мигачев Ю. И. Механизмы и институты защиты прав и военнослужащих в зарубежных странах / Ю. И. Мигачев // Право в вооруженных силах. — 1999. — № 2. — С. 45–48.
21. Дедкова В. В. Процесс формирования правовой культуры співробітників правоохоронних органів / В. В. Дедкова // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. — 2002. — № 1. — С. 268–273.
22. Військова психологія і педагогіка : підручник / [Л. А. Снігур, О. А. Хижняк, Є. М. Подтергерра та ін.]; за заг. ред. Л. А. Снігур. — Луцьк : Твердиня, 2010. — 576 с.
23. Волошин В. Ї книжка є, та спокою немає / В. Волошин // Військо України. — 2010. — № 9. — С. 21–23.
24. Викторов В. В. Военные СМИ: спрос и предложения / В. В. Викторов // Право в вооруженных силах. — 2011. — № 3. — С. 85–88.

А н о т а ц і я

Скуріхін С. М. Форми правового виховання офіцерського складу Збройних Сил України. — Стаття.

У статті розглянуті основні форми правового виховання офіцерів Збройних Сил України: правове навчання, правова пропаганда, юридична практика, безпосередня реалізація права й самовиховання. Безпосередньою метою правового виховання слід вважати накопичення базових правових знань в офіцерського складу, а кінцевою метою — підвищення рівня їх правової культури.

Ключові слова: правове виховання, правове навчання, правова пропаганда, правове інформування офіцерів.

А н н о т а ц и я

Скурихин С. Н. Формы правового воспитания офицерского состава Вооруженных Сил Украины. — Статья.

В статье рассмотрены основные формы правового воспитания офицеров Вооруженных Сил Украины: правовое обучение, правовая пропаганда, юридическая практика, непосредственная реализация права и самовоспитание. Непосредственной целью правового воспитания следует считать накопление базовых правовых знаний офицерским составом, а конечной целью — повышение уровня их правовой культуры.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовое обучение, правовая пропаганда, правовое информирование офицеров.

S u m m a r y

Skurikhin S. N. Forms of legal education of officers of the Armed Forces of Ukraine. — Article.

The article describes the basic forms of legal education of officers of the Armed Forces of Ukraine such as legal education, legal advocacy, legal practice, the immediate implementation of the rights and self-education. The immediate goal of legal education should be considered the accumulation of basic legal knowledge of officers, and the ultimate goal is raising their legal culture.

Keywords: legal education, legal training, legal advocacy, legal information of officers.